

ELS SIS MISSALS DE LA CATEDRAL DE VIC A MITJAN SEGLE X

per MIQUEL S. GROS I PUJOL

RESUM

Un bifoli conservat a l'Arxiu Capitular de Vic (Vic, Bib. Episc., Frag. I/10), datable a l'entorn dels anys 930-940, conté textos d'origen hispànic corresponents a la missa per als endimoniats i al ritual d'exorcisme. El fragment ens dona una idea de com serien els sis missals esmentats en els inventaris de la catedral de Vic dels anys 957 i 971 i alhora ens fa conèixer una part molt interessant dels missals narbonesos que entraren en ús a les diòcesis de l'actual Catalunya, a mesura que a partir de l'any 800 començaren a dependre de la catedral de Narbona.

Paraules clau: missal, segle x, diòcesi de Vic, ritu catalonarbonès, missa per als endimoniats, ritual d'exorcisme.

THE SIX MISSALS OF VIC CATHEDRAL IN THE MID-TENTH CENTURY

ABSTRACT

A bifolio preserved in the Vic Chapter Archives (Vic, Bib. Episc., Frag. I/10), datable around the years 930-940, contents textes of Hispanic origin, corresponding to the mass for possessed persons and the ritual of exorcism. The fragment gives an idea of how would have been the six missals mentioned in the 957 and 971 Vic cathedral inventories, and at the same time it provides a knowledge of a very interesting part of the Narbonese missals, introduced in the Catalan diocese since the year 800, when they became dependent of the rites of Narbonne cathedral.

Keywords: missal, 10th century, Vic diocese, catalano-narbonese rite, mass for possessed persons, ritual of exorcism.

Pels inventaris dels béns mobles de la catedral de Vic fets a la mort del bisbe Guadamir (948-957) i de l'arquebisbe Ató (957-971) estem força ben informats del nombre de missals que la catedral posseïa a mitjan segle x. El primer, Guadamir, fou elegit bisbe l'any 948 i morí l'any 957. Pocs dies després de la mort de Guadamir, el 14 de juny, d'acord amb la legislació canònica de l'època, promulgada en el cànon 16 del Concili provincial de Lleida de l'any 546,¹ el bisbe Guilarà de Barcelona, que havia presidit les exèquies del difunt, junt amb els canonges osonencs, va fer l'inventari de tots els béns mobles de la catedral a fi de preservar-los de la seva possible pèrdua i lliurar-los al bisbe successor. Per sort l'original d'aquest inventari s'ha conservat a l'Arxiu Capitular de Vic.² S'hi esmenten totes les peces d'orfebreria, els ornaments sagrats emprats en el culte catedralici, i els llibres litúrgics i els de la incipient biblioteca de la catedral, predecessora de l'actual Biblioteca Episcopal osonenca. Entre els llibres litúrgics s'esmenten *Missales IIII*, nom donat en l'antiga litúrgia hispana al llibre d'altar, el *Liber Missarum*, que conté les oracions pròpies del sacerdot celebrant, corresponent al mot *Sacramentarium* de la litúrgia romana.

Cal tenir present que en aquests anys el grup episcopal de Vic era format per tres esglésies: la de Sant Pere, on els canonges celebraven el culte; la de Santa Maria, entorn de la qual segurament ja hi havia el cementiri, i l'església funerària de Sant Miquel Arcàngel, consagrada entre els anys 948-956,³ amb cripta que fins a l'episcopat d'Oliba de Cerdanya, que consagrà la nova catedral romànica, l'any 1038,⁴ serví de tomba episcopal. Tres esglésies obertes al culte suposa tenir tres missals per a celebrar-hi la missa. El quart missal esmentat per l'inventari podria ser un exemplar vell fora d'ús o bé servir de model als escriptors d'entorn de la catedral per a fer les còpies necessàries en les noves esglésies parroquials que s'anaven erigint en el bisbat. Un dels quatre volums segurament procedia de la Catedral de Narbona, d'on l'hauria portat a Vic l'arxiprest Gotmar, abans de ser consagrat bisbe l'any 886.⁵ Com que Gotmar ja actuava d'arxiprest

1. J. VIVES, *Concilios visigóticos e hispano-romano*, Barcelona; Madrid, CSIC, 1963, p. 59.
2. E. JUNYENT, *Diplomatari de la Catedral de Vic, Segles IX-X*, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs: Publicacions de l'Arxiu, Biblioteca i Museu Episcopals de Vic, 1980-1996, doc. 303 i làmina 80.
3. R. ORDEIG, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya*, vol. 1/2, Vic, 1994, doc. 71.
4. R. ORDEIG, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya*, vol. 2/1, doc. 159.
5. R. ORDEIG, *Els orígens històrics de Vic*, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs, 1981, p. 96.

a Osona l'any 881,⁶ cal pensar que aquest exemplar ja era en ús al primitiu temple catedralici osonenc. Com després direm, el fragment de missal Vic, Bib. Epis., Frag. I/10, de la primera meitat del segle X, objectiu d'aquest estudi, ens permet d'entreveure quelcom del contingut d'aquests quatre missals.

Guadamir va ser succeït en la seu de Vic per Ató, arxiprest i ardiaca de Girona, el mateix any 957, i elevat a la dignitat arquebisbal pel papa Joan XIII el gener de l'any 971.⁷ El seu arquebisbat fou breu perquè morí assassinat el mateix any 971. Pocs dies després de les seves exèquies, com s'havia fet amb el seu antecessor Guadamir, també es va fer l'inventari dels béns mobles de la catedral osonenca. Per sort, l'original d'aquest inventari també s'ha conservat en l'Arxiu Capitular de Vic,⁸ i entre els llibres litúrgics de la catedral s'esmenten aquests volums:

*Missales III
et unum qui est ad Arthes,
alium qui est ad Chastellare,
tercium qui est ad Villare Daniel.*

En els catorze anys que separen els dos inventaris, el nombre de missals propietat de la catedral no ha augmentat gaire, només ha passat de quatre a sis exemplars. Només tres continuen a la catedral. Devien ser els que ja en temps del bisbe Guadamir, abans de l'any 957, servien en les tres esglésies del grup catedralici osonenc. Els altres tres, tot i continuar essent propietat de la catedral, havien estat prestats a tres esglésies parroquials del bisbat. Eren a Santa Maria d'Artés, al Pla de Bages; a Castellar, nom antic de l'actual parròquia de Sant Martí del Brull,⁹ al sud-est de la Plana de Vic, al peu del Montseny, i Sant Pere de Valldeneu, al Congost. Devia ser en organitzar aquestes parròquies, consagrant llurs esglésies entre els anys 960-970, que els missals hi foren dipositats, perquè totes tres depenien de la catedral de Vic.

6. E. JUNYENT, *Diplomatari...*, doc. 2.

7. E. JUNYENT, *Diplomatari...*, doc. 405.

8. E. JUNYENT, *Diplomatari...*, doc. 413 i làmina 92.

9. Això consta en documents dels anys 963, 1066 i 1092. Cf. E. JUNYENT, *Diplomatari...*, doc. 357, i R. ORDEIG, *Diplomatari de la Catedral de Vic: Segle XI*, Vic, 2000-2010, doc. 1300 i 1587, respectivament.

A Artés, a més del missal, segons l'inventari, també deixaren en dipòsit un *Disposito*, és a dir, un leccionari de l'ofici anomenat el *Luculentius*,¹⁰ i a Sant Martí del Brull un *Lectionario*, que deu ser de la missa. A més, a totes tres parròquies, també dipositaren un *Antiphonario*, que també devia ser de la missa. El missal, el leccionari i l'antifonari són els tres llibres imprescindibles per a la celebració de la missa.

La relació entre la catedral de Vic i Artés està molt ben documentada perquè consta que el rei Odó de França, l'any 889, concedí a la catedral la Vall d'Artés com a dotació en consagrar-la.¹¹ La vall devia ser mig deshabitada i els bisbes osonencs s'encarregaren de repoblar-la i d'organitzar-la en l'aspecte civil i eclesiàstic, tal com consta en un document de l'any 938, en un judici presidit pel comte Sunyer de Barcelona-Osona, a petició del bisbe Jordi de Vic, on, a més de fixar els límits de la vall, els seus habitants reconeixen ser súbdits de la catedral de Sant Pere i del bisbe d'Osona.¹² No ha de sorprendre, doncs, que en consagrar-hi l'església parroquial, els canonges prestessin el missal del seu fons de manuscrits, potser escrit en aquest mateix moment. No s'ha d'excloure, però, que fossin volums vells i usats, com de vegades es feia en aquests préstecs.

La relació entre les parròquies de Valldeneu i del Brull no queda tan clara per manca de documentació antiga sobre aquest tema, però la de Valldeneu, al final del segle XVIII, figura en la llista de parròquies sota el patronatge dels canonges de Vic.¹³ Referent a la parròquia del Brull, però, la intervenció dels vescomtes de Cardona, l'any 1061, en la dotalia de la seva església¹⁴ fa pensar que ja intervenien en els afers de la parròquia. Potser per això no figura en l'esmentada llista del patronatge del capítol osonenc. El gran valor dels manuscrits a mitjan segle X fa pensar que la Seu osonenca no hauria prestat els tres volums sense les corresponents garanties i esperar-ne els corresponents beneficis.

10. Aquest leccionari de l'ofici ha estat estudiat per F. X. ALTÉS, «La tradició codicològica i litúrgica de l'homiliari carolingi de Luculentius a Catalunya. La recensió catalana: inventari i homilies recuperades», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 18 (2010), p. 71-241.

11. E. JUNYENT, *Diplomatari...*, doc. 12.

12. E. JUNYENT, *Diplomatari...*, doc. 182.

13. Porta el títol de *Nomina Parrochiarum Patronatus admodum in Illustrissimi Capituli Vicensis quarum presentatio ad ipsum pertinet*, i es troba exposada en un quadre al mateix Arxiu Capitular osonenc.

14. R. ORDEIG, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya*, vol. 2, doc. 209.

De l'antifonari de la missa prestat al Brull, sembla que encara en conservem un bifoli. És el manuscrit Vic, Bib. Epis., ms. 112, f. 1-2. És datable als anys 925-950, i precisament procedeix dels relligats de l'Arxiu Parroquial d'aquesta parròquia.¹⁵ Els tres volums dipositats en aquesta parròquia deuen ser els *Missale I*, *Lectionario I*, *Antifonario I*, que encapçalen la llista dels volums litúrgics de la parròquia encomanats pels feligresos, l'any 1080, al sacerdot Bernat Guillem.¹⁶

Dels sis missals osonencs esmentats en els inventaris dels anys 957 i 971, segons sembla, només se n'ha conservat un bifoli procedent de l'Arxiu Capitular de Vic, ara Vic, Bib. Epis., Frag. I/10, el text del qual publiquem i estudiem aquí.

DESCRIPCIÓ CODICOLÒGICA, ESCRIPTOR I DATACIÓ

En realitat es tracta de dos folis en pergamí procedents del mateix bifoli. El pergamí no és gaire ben elaborat. Els folis actualment fan 31 × 23 cm. Pel contingut del seu text litúrgic es veu que són els folis 3 i 6 d'un quadern de vuit folis, que estan encarats així: < / >; és, doncs, el bifoli segon, comptant des de dintre del quadern. Els marges sembla que són els primitius, potser només amb el marge superior quelcom retallat. El ratllat és fet a punta seca sobre la cara del pèl, i no conserva els forats marginals previs per a traçar-lo.

La lletra és la minúscula carolina llibrària del segon terç del segle x. És distribuïda en una sola columna de 21 línies que ocupen 24 × 16 cm. Té 0,5 cm d'alçada. La tinta és de color marró fosc tirant a negre. Les caplletres i les rúbriques són fetes amb la mateixa tinta del text, però resseguides i emplenades amb tinta de color vermell ara totalment oxidada. Mentre la lletra és força correcta, les caplletres són molt descuidades i semblen obra d'un escriptor incipient, especialment la R del foli 1v, que té el traç inferior del davant gairebé horitzontal, tal com es pot veure en la làmina que acompanya aquest estudi.¹⁷ Als marges porta notes posteriors de tipus administratiu en

15. Sobre aquest fragment, vegeu J. GUDIOL, *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vic*, Barcelona, 1934, p. 130, i M. S. GROS, *La Biblioteca Episcopal de Vic. Un patrimoni bibliogràfic d'onze segles*, 2a ed. Vic, 2015, p. 24, amb reproducció fotogràfica del foli 1v.

16. R. ORDEIG, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya*, vol. 2/1, doc. 209 B.

17. El mateix tipus de R es troba en els fragments del Missal de Sant Cristòfol de Tavertet, al Collsacabra, Vic, Bib. Epis., frag. I/7, f. 3v, també datables a mitjan segle x.

lletra del segle XIV, moment en què el manuscrit, tret del culte, serví per enquadernar volums en paper amb documentació administrativa de la catedral osonenca, on sempre, segurament s'ha conservat.

El seu escriptor sembla ser el sacerdot Ató, que actuà de notari a la catedral de Vic des de l'any 918,¹⁸ quan encara era sotsdiaca, fins a l'any 957, quan, segons sembla, va escriure el decret del bisbe Guadamir dotant la canònica osonenca,¹⁹ document en el qual també figura com a canonge. Anteriorment també l'hi hem atribuït els fragments del *Liber missarum* de la parròquia de Sant Genís de Taradell,²⁰ que deuen ser posteriors al nostre missal perquè presenten una escriptura i unes caplletres molt més acurades. La comparació que fem del foli 1v del fragment amb un document de l'any 933²¹ escrit per l'esmentat Ató, sembla confirmar aquesta autoria i permet datar els fragments entorn dels anys 930-940.

TRANSCRIPCIÓ DEL TEXT DEL FRAGMENT

En publicar-lo hem procurat ser el màxim de fidels a l'original. Els mots i les frases restituïts que manquen per les llacunes del fragment són col·locats entre claudàtors [], els que es troben afegits entre línies són indicats amb els signes Γ 7, i els que cal suprimir són posats entre els signes { }. Les *e* caudades són transcrites per *ae* i *oe* segons els mots on es troben. Al final de cada peça indiquem els altres llibres litúrgics hispans i catalanonarbonesos que també les han conservades. Hi utilitzem aquestes sigles:

- ALeón L. BROU i J. VIVES, *Antifonario visigótico mozárabe de la catedral de León*, Barcelona; Madrid, 1959. coll. «Monumenta Hispaniae Sacra. Serie Litúrgica»; vol V/1. Citem les pàgines.
- ColG M. S. GROS, «El Collectari-Ordinari de l'Abadia de Santa Maria de la Grassa (París, BnF, ms. Lat. 933)», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 16 (2008), p. 203-453.
- LORDE J. JANINI, *Liber Ordinum Episcopale (Cod. Silos, Arch. Monástico, 41)*, Abadia de Silos, 1991, coll. «Studia Silensia»; XV.

18. E. JUNYENT, *Diplomatari...*, doc. 80.

19. E. JUNYENT, *Diplomatari...*, doc. 303, làmina 79.

20. M. S. GROS, «Els fragments del Sacramentari de Vic, Mus. Episc., frag I/8», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 6 (1995), p. 65-175.

21. E. JUNYENT, *Diplomatari...*, doc. 163.

- PRod J. R. BARRIGA, *El sacramentari, ritual i pontifical de Roda, Cod. 16 de l'Arxiu de la Catedral de Lleida*, Barcelona, 1975, coll. «Fundació Salvador Vives Casajuana»; 37. Citem les pàgines.
- PVic M. S. GROS, «El Pontifical de Vic (Vic, Arx. Cap., ms. 104 (CV))», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 12 (2004), p. 101-238.
- SVic A. OLIVAR, *El Sacramentario de Vic*, Barcelona, 1963, coll. «Monumenta Hispaniae Sacra, Serie Litúrgica», vol. IV.

[MISSALIS ECCLESIAE CATHEDRALIS VICENSIS
FRAGMENTA

.....
MISSA PRO HIS QUI A DEMONIO VEXANTUR
.....

1 PRAEFATIO. VD. Qui magno pretio redemisti..virginum] /f. 1/ sanctarum, et omnium [qui tibi] placuerunt ab inicio mundi, sive per intercessionem sancti tui, *ille*, ut absolutus permaneat famulus tuus, *ille*, a laqueo diaboli, et eum numquam audeat violare. Per Christum. (SVic 1399, PVic 601)

2 AD COMPLENDUM. Dignus es domine deus noster accipere virtutem et fortitudinem, quia tu creasti omnia et sine tua voluntate factum est nichil, exaudi nos supplicantes pro famulo tuo, *ille*, sicut exaudire dignatus es Petrum in mare, ita et per eius suffragia dextera tue maiestatis ipsum putridissimum diabolum ab hoc corpus famuli tui, *ille*, expellere digneris, et per signum sancte crucis domini nostri Ihesu Christi quem ego indignus et peccator signo eum, amplius numquam audeat violare. Per. (SVic 1400, PRod 322)

ORATIONES CONTRA DEMONIO

3 *Dum quis ab spiritu immundo vexatur, mitatur in ecclesia ante cancellos, fixis genibus. Accedens sacerdos facit ei qui patitur signum crucis in fronte, et in pectore, et inter scapulas, et tamen hos non faciat priusquam inimicus exeat foris, ne [subito intus] claudatur, et maior fiat poena. //f. 1v/ Hoc perhacto [in parte occidentis custodit] sacerdos, [et facit signum crucis et dicit:]* (PRod 325)

4 [CONIURATIO] Recordare Sathanas q[ue tibi maneat poena.] Cum videris hominem quem deus et dominus meus] ad suam gratiam vocare dignatus est, confusus fugiat et recedas. Quod si fallaciter gesseris, erit tibi Christus in preparato iudicio, deo vivo rationem reddes et vas signatum non designabis. Adiuratus in nomine Patri et Filii et Spiritus Sancti, cuius est hoc signum et nomen invictum. (LOrdE 127, ALeón 244, PRod 325, PVic 606)

5 ALIA. Deus invicte virtutis auctor inextimabilis, rex magnificus, triumphator imperii, qui inimicos et adversarios in honorem gloriae tuae potens expungas, nunc quidem supplices deprecamur ut huic famulo tuo, *ille*, de inmundis spiritus liberare digneris a sathana, et omnibus subiectis suis demoniorum astucias, diabolorum consortes liberare digneris. Per. (SVic 1401, PRod 322)

6 ALIA. Deus caeli, deus terrae, deus angelorum, deus archangelorum, deus prophetarum, deus apostolorum, deus martyrum, deus confessorum, deus virginum, deus qui potestatem h[abes dona]re vitam post mortem, requiem [post laborem... (SVic 1402)

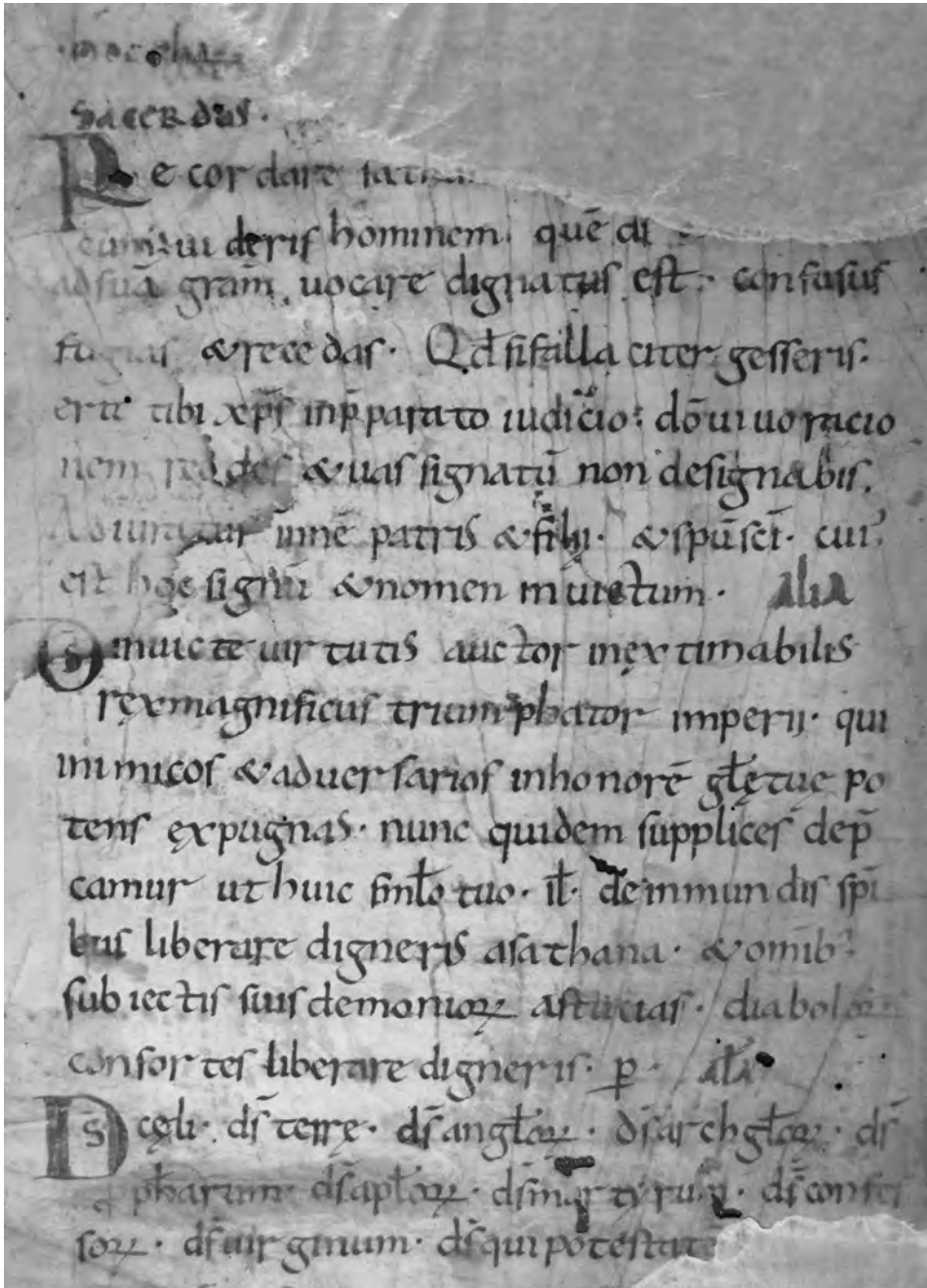
.....
 7 ALIA. Agimus adversum te zabule, auctor criminum... victoriam reportavit.] /f. 2/ Qui sedet ad dexteram Patris, accipiens ab eo aeternam regni potestatem. Qui venturus est de caelo ad penam tuam censoris vigore, et iudiciis potestate. Reddere iustis premia tibi et omnibus impiis aeterne poene supplicia. Huius nominis invocatione ab his tu eiceris, huius salutifero signo a membris eius excluderis. Ipse te nunc latentem atque absconsum intra medullas corporis prosequitur extorquendum. Non ultra a{d}udeas has animas advocare, et ad supersticionem tuam a fidei veritate divertere. Non ultra eas a preceptis dei secludas, et peccatorum sordibus polluas. Remove miser a Christi servis nequicias tuae imperium. Kaput enim tuum Christus calcavit, mundus exorruit, fides cominuit. Recede a corporibus innocentium, Christi nomen hic ospicium. Viator{or} non habitator intrasti, recede spontaneus, ne propiciaris invitus. Non moreris inimice, exi, fuge inter caelum et terram ubi condam dignitatem tuam perdens retrursus es. A solo terrae te dei filius Christus excludit, teque proiectus in tartari imma dimersit. /f. 2v/ Perge inferos, habe illuc destitutas animas impiorum, quibus aut particeps eris aut tortor in poenis existas. Recede a corporibus hominum, nox te perpetua habeat, caligo eterna convolvat, ut proiectus per signum Christi habeant fideles animae pacem, et corpora eternam salutem. Ut adiuratus in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, post signum sacre unctionis, vestigia eorum numquam sequaris. Per. (LOrdE 132, ColG 1116, PVic 15)

8 ALIA. Omnipotens Pater, omnium deus, qui populi tui dampna miseratus, Ihesum Christum filium tuum ob custodia carnis et animae ad perditas oves domus Israel destinasti, ut quoniam tibi esset cura ΓserΓvandi homines inimicus agnosceret erubescens, dominum quem veretur in famulis, memento domine operis tui. Memento a te creata, a te plasmati hominis. Memento decepti. Tuere signaculum tuum, defende privilegium, recognosce tui nominis character impressum. Quolibet hic fuerit incautus errore abductus, quamlibet hic fuerit insidiis et temptatio[nibus obnoxius... (LOrdE 133, PVic 610)

In mie dñi ego Leuegil dus & uxor mea uuisa lega don
 nec sua dñi ingenio sed p̄pria et ex pontanea p̄obis ho
 suos sup̄ p̄ntos in ipsa uilla & interminio ur̄salitano p̄pe
 duos eius of̄ de terra qui tenent usq; ad ipse prato q̄ uoc
 excō paratione & ad me uuisa lega p̄m̄m decimū ut p̄n̄m
 et regressio suo et de meridie in tra d̄ de besto & de occi
 sachilone affrontant cū ipsa terra a par te orientis in
 in ipsa strata publica & p̄mit uenit usq; ad ipso r̄ion
 affrontat de par te orientis in ipsa uia et de meridie u
 ad ipso p̄ndi d̄tio interminio de uico affronta de par te
 el derico ut de ad uora seu de trasegontia ut suos hered
 id̄ modo et s̄o petro ap̄to ut in manus Georgio ep̄o uel c
 ab om̄ne integritate Sic donamus p̄ d̄m et remediū a
 ad r̄s̄c̄it p̄p̄ hoc donam̄ ad domū s̄i petri q̄ est situs in
 equal̄ ser̄ uitiū exinde faciam̄ sicut de alios alod̄s fac
 uel in manus domno Georgio ep̄o ut canonicos ipsius a ec
 ullus homo subposita p̄sona qui contra hanc donationi
 p̄tendit ta uicla et inante ista donatio firmis p̄mit
 siḡ d̄ni Leuegil dus siḡ d̄ni uuisa lega qu
 uiclar p̄br Animus

ae s̄merito in dignis fuer̄ qui hanc

COMENTARI

Aquests fragments han conservat part d'una missa per resar per als endimoniats prèvia als exorcismes per fer-ne sortir el dimoni. La presència de la missa ens impedeix veure en els exorcismes un *libellus* independent per a la celebració d'aquest ritu litúrgic. Devien, doncs, formar part d'un missal, i eren col·locats al final del volum, tal com es troben gairebé al final del Sacramentari de Vic fet escriure en temps del bisbe Oliba, l'any 1038,²² entre les oracions del final dels oficis de matines i vespres, i els ritus matrimonials.

De la missa, els fragments n'han conservat part del prefaci i la postcomunió —n. 1-2. La missa també es troba en el Pontifical de Roda d'Isàvena, p. 321-322, sense, però, el prefaci. També figura al Pontifical de Vic, n. 599-602, amb la collecta i el prefaci quelcom reduïts. La Postcomunió —n. 2— no és pas una pregària d'acció de gràcies per després de rebre l'eucaristia, sinó un veritable exorcisme, intercalant-hi fins i tot el nom de l'endimoniaat. El mateix passa amb el text de la collecta i del prefaci, encara que d'una manera menys clara. En el PVic 602, la postcomunió ha estat substituïda pel text *Repleti domine divini muneris sacramento*, que acaba també en forma d'exorcisme. La presència d'aquests textos alhora als nostres fragments, als pontificals de Roda i de Vic, i al Sacramentari de Vic permet pensar que la missa ha de procedir de la catedral de Narbona, i que fou introduïda als bisbats d'Urgell-Roda i de Vic en rebre-hi la litúrgia narbonesa de tipus romanofranc, després de l'any 800. Hauria estat composta entorn de l'esmentat any amb textos d'antics exorcismes hispànics que els liturgistes narbonesos tenien amb facilitat a mà.

Amb el títol d'*Orationes contra demonio*, s'inicien els exorcismes pròpiament dits. Al nostre fragment, al principi, porten una extensa rúbrica —n. 3— que explica com cal realitzar el ritu. S'ha de fer dins l'església, davant els cancells de l'altar major. El sacerdot fa a l'endimoniaat el senyal de la creu al front, al pit i a les espatlles. A la boca cal, però, fer-ho quan el dimoni ja ha sortit de l'endimoniaat per evitar que l'esperit maligne penetri més profundament en ell, i el dany sigui molt pitjor. Aquesta rúbrica, força enigmàtica, també es troba igual al Pontifical de Roda 325. El LOrdE 126,

22. A. OLIVAR, *El Sacramentario de Vich*, Barcelona, 1963, n. 1397-1402.

al seu lloc, porta una rúbrica igual d'extensa, però, més concreta i sense l'advertència anteriorment esmentada. Ambdues són d'origen hispànic, però la del LOrdE sembla de redacció més moderna, mentre que la versió narbonesa ha d'ésser anterior a l'any 800.

Segueixen els textos dels exorcismes. El primer, «Recordare Sathanas» –n. 4–, en el PVic 606, conserva el títol de *Coniuratio*, que s'ha perdut en els nostres fragments per culpa d'una llacuna. Aquest text figura al LOrdE 127, a l'Antifonari de León 244, en els ritus del Diumenge de Rams, i en els pontificals de Roda i de Vic, 325 i 606, respectivament. En canvi, manca en el Sacramentari de Vic. És evidentment un exorcisme hispànic.

El segon text, «Deus invicte virtutis auctor» –n. 5–, també es troba al Sacramentari de Vic 1401 i al Pontifical de Roda 322, on és el primer exorcisme. Ha d'ésser d'origen hispànic, malgrat no figurar al LOrdE, perquè, amb els convenients canvis, fou utilitzat en el ritu de benedicció de l'aigua lustral, després de mesclar l'aigua i la sal, en el Suplement d'Aniana del Sacramentari Gregorià 1455,²³ compilat en zona narbonesa.

La tercera oració, «Deus caeli, deus terrae, deus angelorum» –n. 6–, només es troba en els fragments i en el Sacramentari de Vic 1402. Per consegüent, manca en el LOrdE, i en els pontificals de Roda i de Vic. Malgrat això, sembla lògic atribuir-la a l'antiga litúrgia hispànica pròpia de Narbona perquè es fa difícil creure que la catedral de Vic, a mitjan segle X, època dels fragments, comptés amb clerecia preparada per redactar textos litúrgics propis.

Segueix l'extens exorcisme «Agimus adversum te zabule» –n. 7–, certament d'origen hispànic perquè es troba en el LOrdE 132. També figura en el Pontifical de Vic 15, i en el Collectari-Ordinari de l'Abadia de Santa Maria de la Grassa 1116, entre Carcassona i Narbona. Ambdós el tenen col·locat entre els exorcismes baptismals. El seu text, en els fragments, és mancat de les seves tres primeres quartes parts, que ocupaven el bifoli interior del quadern, ara perdut, i és possible que entre el final de l'oració anterior n. 6 i l'inici d'aquest exorcisme hi hagués algun altre text també d'origen hispànic, o bé narbonès.

Els fragments acaben amb l'oració «Omnipotens Pater, omnium deus» –n. 8–, també d'origen hispànic perquè se l'esmenta al LOrdE 133, on segueix l'anterior exorcisme. També es troba al Pontifical de Vic 610, entre

23. J. DESHUSSES, *Le Sacramentaire grégorien*, vol. 1, Friburg (Suïssa), 1979, n. 1455.

els exorcismes contra els dimonis. En canvi, manca al Sacramentari de Vic, al Collectari- Ordinari de la Grassa i al Pontifical de Roda.

En resum es pot dir que aquest conjunt de textos – missa i exorcismes per als endimoniats – és una composició conservada en un *libellus* d'exorcismes anterior a l'any 800, inserit al final dels missals d'origen narbonès. El *libellus* ha conservat textos d'origen hispànic, la majoria procedents de Toledo, barrejats amb altres peces també d'origen hispànic segurament narboneses, com és la rúbrica n. 3, que els precedeix. Els fragments ens fan conèixer una part molt interessant dels missals narbonesos que entraren en ús a les nostres esglésies, a mesura que a partir de l'any 800 començaren a dependre de la catedral de Narbona. També cal advertir que en gairebé un segle que separen els fragments del Sacramentari de Vic, malgrat conservar la mateixa missa, el Sacramentari ha reduït molt el nombre d'exorcismes hispànics.